

7 Aralık, 2018'de Kazan'da Ahmethadi Maksudi'nin 150. ve Sadri Maksudi'nin 140. Doğum yıldönümüne münasebetiyle yapılan uluslararası konferansın notlarının yayımlandığı *Maksudi Kardeşlerin Bilimsel Mirası ve Sosyal Faaliyetleri*, Tataristan Cumhuriyeti Bilimler Akademisi, Kazan 2019

“Türk dili, dillerin en zenginlerindedir”: Sadri Maksudi'nin *Türk Dili için* adlı kitabına bir bakış

Max Scheerberger

1878 yılında Kazan civarındaki Taşsu köyünde doğan Sadri Maksudi Aarsal, memleketinde özerk bir İdil Ural devletinin kuruluşu ve yıkılışına tanık olmuştur. Siyasal bir rol üstlendiği bu sürecin ardından Bolşevist baskıdan kaçarak, 1917'den itibaren Finlandiya, Almanya ve Fransa'da yaşamış ve nihayet 1925'te Türkiye'ye yerleşmiştir. Temel eğitimini Kazan ve Kırım'daki Ceditçi medreselerinde almış, Paris'te hukuk okumuş, bulunduğu çeşitli ülkelerde ve ortamlarda bilgi ve birikimini zenginleştirmişti. Gerek Rusya'da gerekse Türkiye'de her zaman Türklerin haklarının savunuculuğunu üstlenen Maksudi, ikinci vatani olan Türkiye'de de siyasetin içinde yer almış, bunun yanı sıra hukukçu, tarihçi ve dil bilgini kimliğiyle etkinlik göstermiştir. İsmail Gaspıralı, Lev Tolstoy, Ahmet Midhat ve Mustafa Kemal Atatürk gibi zamanının önde gelen kişileriyle tanışma ve fikir alışverişinde bulunma şansı bulmuştur. 20'li ve 30'lu yıllarda kuruluş dönemini geçirmekte olan Türkiye Cumhuriyeti devletinin gelişmesine tüm uzmanlık ve ilgi alanlarıyla katkıda bulunmuştur. Türkiye'de demokrasinin güçlenmesi için siyasi ve entelektüel alanda mücadele verdiği gibi, bu ülkede hukuk ve tarih bilimlerinin kuruluşunda ve dil devriminde de önemli rol üstlenmiştir. (7, s. 9-236). Eldeki çalışma Maksudi'nin dille ilgili görüşleriyle, daha doğrusu *Türk Dili için* (2) adlı kitabı ile ilgilidir. Bu kitap, 1947 tarihli *Türk Tarihi ve Hukuk* (3) ve 1955 tarihli *Milliyet Duygusunun Sosyolojik Esasları* (4) kitaplarıyla birlikte Maksudi'nin en önemli eserlerinden biridir. Bu eserlerin bugün de ilgi çekmeyi sürdürdükleri, *Türk Dili için* (5) ve *Milliyet Duygusunun Sosyolojik Esasları* (6) kitaplarının 2017 ve 2018'de yeniden basılıp yayınlanmış olmalarından da anlaşılmaktadır.

Maksudi 1924'ten itibaren dille ilgili düşüncelerine İstanbul ve Ankara'da verdiği konferanslarda, *Türk Yurdu* (7, s. 150-152, s. 179-180) ve *Milliyet* gazetesinde yayınlanan yazılarında (1) ve nihayet 1930'da *Türk Dili için* (2) adlı kitabında yer vererek Mustafa Kemal Atatürk'ün dil ile ilgili görüşlerini etkilemiştir. Mustafa Kemal dil devrimiyle ilgili ünlü vecizelerini Maksudi'den aldığı ilhamla şöyle ifade etmiştir:

"Millî his ile dil arasındaki bağ çok kuvvetlidir. Dilin millî ve zengin olması millî hissin inkişafında başlıca müessirdir. Türk dili, dillerin en zenginlerindedir; yeter ki bu dil, şuurla işlensin. Ülkesini, yüksek istiklâlini korumasını bilen Türk milleti, dilini de yabancı diller boyunduruğundan kurtarmalıdır." (2, s. 1)

Mustafa Kemal'in bu meşhur sözü, Türk dil devrimiyle ilgili hemen hemen her çalışmada anılmakta, Maksudi tarafından kendi kitabında zikredilmekte ve 1932'de

Türk dil devrimini gerçekleştirmek amacıyla kurulan Türk Dil Kurumu'nun Ankara'daki merkez binasının ön yüzünde de yer almaktadır. Maksudi'nin dil devrimi konusundaki bu önemli rolüne işaret ettikten sonra, aşağıda kitabın içeriği ele alınacaktır:

Maksudi Osmanlı edebiyat dilinin önemli ölçüde ıslah edilmesini istemektedir: Ona göre Arapça ve Farsça unsurlar dilden ayıklanmalı, yerlerine Türkçe kelime ve dilbilgisi kuralları uygulanmalıdır. Maksudi Türkiye'de ve Türkiye dışında yaşayan bütün Türkler için öz Türkçe bir edebiyat dili yaratmayı düşünmektedir (2, 11, s. 18-19, 21). Ona göre hiçbir büyük medeniyetin dili rastgele bir gelişmenin ürünü olmayıp bir ıslah devri geçirmiştir. Diller, gelişmelerinin ilk safhasında az çok doğal ve rastgele bir şekilde gelişirler. Ancak toplum yüksek bir medeniyet düzeyine ulaştıktan sonra insanlar, dillerinin alfabetini ve gramerini gözden geçirmişler, kelime haznelerini sözlükler halinde derleyip bilimsel terimler oluşturmaya başlamışlardır. Kendine güvenen bütün milletler er geç yabancı dillerden alınmış kelimeleri kullanmaktan vazgeçip sadece kendi öz dillerini kullanmışlardır. Maksudi'ye göre, esasında hiçbir dil yabancı kelimelere muhtaç değildir ve ana dilinin sözcük köklerinden her türlü yeni sözcük türetebilir (2, s. 22-33).

Maksudi iddialarını doğrulamak için Latince, Arapça, Almanca, Fransızca, Çekçe, Fince, Rusça ve Macarca gibi çeşitli eski ve modern dillerin gelişmelerini özetlemektedir. Mesela Romalılar kültürlerinin esaslı unsurlarını Yunanlılardan almış, ancak tüm kültürel ve bilimsel terimlerini Latince'den türetmişlerdir. Araplar Yunan bilimlerini benimsemiş, ama gene tüm bilimsel terimlerini Arapça oluşturmuşlardır. Almanlar da yüzyıllarca Latin ve Fransız kültürlerinin kuvvetli etkisi altında kaldıktan sonra, bütün Yunanca, Latince ve Fransızca kökenli terimlere karşılık Almanca ifadeler geliştirmişlerdir. Fransızlar, Çekler, Finler, Ruslar ve Macarlar dahi yüksek medeniyet için gerekli olan bütün ifadeleri kendi dillerinin sözlerinden yaratmışlardır (2, s. 33-103). Maksudi, Türklerin de anılan milletlerin örneğini izleyerek, modern medeniyetin bütün terimlerini sırf Türkçe kelimelerle ifade edebilecek öz bir edebiyat dili yaratmaları gerektiğini önermektedir.

Farklı dilleri inceledikten sonra Maksudi dikkatini Türk diline çeviriyor. Ona göre başka dillere göre "üstün" özelliklere sahip olan Türkçe, sadece kendi dil hazinesinden yararlanarak kolaylıkla modern çağın gereklerine uygun bir bilim dili oluşturabilecek bir dildir. Maksudi, Türkçenin Hint-Avrupalı diller ve Arapça gibi çekimli ve Çince gibi tek heceli dillerden farklı olarak "eklemeli bir dil" olduğuna dikkat çekiyor. Öte yandan Moğol, Fin-Ugor, Samoyed ve Tunguz dilleri gibi diğer eklemeli dillerle de yakın bir akrabalığı bulunmadığını da belirtiyor. Yakutça ve Çuvaşça hariç, Türk dilinin farklı dallarını (Türkiye, Azeri, Kazan, Kırgız, Özbek, Başkurt ve Türkmen Türkçeleri ve diğerleri), Latin ile Slav kökenli diller gibi farklı diller olarak değil, bir dilin farklı lehçeleri olarak anlamak gerektiğini söylüyor. Farklı Türk kavimlerinin mensuplarının sorunsuz anlaşmaları, Türkiye'de basılan yayınların Türk dünyasının her köşesinde okunabilmesi ve de Türkiye, Kazan ve Özbek Türkçeleri gibi Güney, Batı ve Doğu Türk dillerinin incelenmesinin bu iddiaları doğruladığını belirtiyor.

Sonuç olarak Maksudi, Türk dilinin türleri arasındaki farkın, lehçeler gibi yalnızca telaffuz ve fonetik bakımından mevcut olduğunu, sözcükler ve gramer bakımından hemen hemen hiçbir fark olmadığını söylemektedir. Üstelik de Türk dilleri Türk kavimlerinin tarihteki devamlı göçleri neticesinde birbirlerini öylesine etkilemişlerdir ki hiçbir Türkolog bunları bugüne kadar bilimsel olarak tatmin edici bir şekilde sınıflandıramamıştır. Ayrıca diğer dil gruplarının eski ve modern türleri arasında önemli farklar varken (örneğin Latin grubunda Latince ve Fransızca ya da Slav grubunda eski Slavca ile Rusça arasındaki fark gibi), modern Türk lehçeleri ile eski Türk lehçeleri arasında pek de fark görülmemektedir. Maksudi Türk dilinin bu sabitliğini (değişmezliğini denebilir mi?) eklemeli karakteriyle açıklıyor: Ona göre sözcük köklerini değiştiren diller zamanla farklılaşırken, sözcük köklerini değiştirmeden sonlarına eklemeler yapan Türkçe değişime uğramamaktadır. Maksudi, Türkçe'nin yalnızca bu özelliği nedeniyle değil, aynı zamanda kurallı, mantıklı bir dil oluşundan, fiil kipleri, sözcük kökleri ve soneklerinin zenginliğinden ve fonetik estetiğinden dolayı da Çince, Arapça, Farsça, Rusça, Almanca, Fransızca ve başka dillere “üstün” olduğunu savunmaktadır. Finceden daha zengin bir kök ve sonek hazinesine sahip olup, dil bilgileri tarafından eklemeli dil özelliğinin en klasik örneği sayılan, ünlü uyumu açısından da diğer eklemeli dillerden çok daha fazla örneğe sahip olan Türkçe'nin, eklemeli diller arasında da fevkalade bir yeri olduğuna işaret etmektedir.

Maksudi daha sonra Yenisey yazıtlarından başlayarak Osmanlıcaya uzanan bir çizgide Türk edebiyat dilinin gelişimini ele alıyor. Maksudi'ye göre Türk tarihi Yenisey yazıtlarından çok daha erken dönemde, İskitler ve Doğu Hunları ile başlamaktadır. Bu topluluklar her ne kadar kendi dilinde yazılı kaynaklar bırakmamış olsalar da Türk oldukları Yunan, Roma, Bizans ve Çin kaynaklarından anlaşılmaktadır. Yenisey ve Orhon yazıtlarındaki eski Türkçe, sözcükleri ve grameri bakımından Türkiye Türkçesi ya da diğer modern Türk lehçeleri ile büyük benzerlik göstermektedir. Ayrıca Türk dilinin farklı devirlerinden kalan edebiyat örneklerine kronolojik sırayla bakıldığında, başka milletlerde olduğu gibi Türklerin de sistemli olarak öz bir edebiyat dili yaratma teşebbüsünde bulunmuş olduğu ortaya çıkmaktadır. Özellikle Uygurlar Hıristiyanlık, Budizm ve Maniheizmin terimlerinin Latince, Sanskritçe, Çince, Süryanice ve Soğutça karşılıklarını kullanmaktansa, Türkçe sözcük köklerinden ifadeler yaratmışlardır. Maksudi, Uygur alfabesinin kökeninin Arami alfabesi olduğunu bilmekteyse de bazı Türk kavimlerinin ta bugüne kadar kullandıkları “damga” adı verilen kabile sembollerine benzeyen Yenisey ve Orhon yazıtları alfabesinin, Türk kökenli olduğuna inanmaktadır.

Erken İslam döneminde Uygurlar öz Türk edebiyat dillerini koruyup *Kutadgu Bilig* gibi parlak bir eser yaratmışlardır. Sonra Türklerin kültürel merkezinin İran sınırındaki Batı Türkistan'a geçmesiyle, artan sayıda Arapça ve Farsça kelimeler Türkçeye girmeye başlamıştır. Uygur edebiyatından kalan Türkçe sözcüklerin yerine Arapça ve Farsça kelimeler kullanan ve bu alışkanlığı Türk edebiyatına yerleştirerek gelenek haline getiren ilk kişi Tasavvufcu şair Ahmet Yesevi olmuştur. Nevai ve Babür gibi sonradan gelen Batı Türkistanlı yazarlar da bundan farklı davranmamışlar. Bunlar şiir ve nesirlerinde çok sayıda gereksiz Arapça ve Farsça kelime kullanmaktan kaçınmayıp Türkçe sözcük köklerinden yeni terimler türetmeye de çalışmamışlar. Bu davranış özellikle de Türk dilinin değerli özelliklerini tamamen anlamış ve bu dilin Farsçaya üstünlüğünü

“esaslı delillerle” göstermiş bir edebi deha olan Nevai için özellikle şaşırtıcı. Bu yaklaşım Türk edebiyat dilinin en gelişmiş dönemlerinin hepsinde, Azeri, Kıpçak, Kırım ve Osmanlı Türklerinde de devam etmiş. Türklerin İslam dinini kabul ettikten sonra artık Türk kimliklerinden çok Müslüman kimliklerini önemsemeleri bu gelişmenin muhtemel nedeni olarak görülmektedir. Türk dilinin gelişmesi kesintiye uğrayarak gittikçe artan oranda Arapça ve Farsçadan kelimeler ve hatta gramer formları almış. Bu durum 16. yüzyılda, yüzde 80’e varan oranda Arapça ve Farsça unsurlardan oluşan bir edebiyat dili kullanan Osmanlılarla zirvesine ulaşmış. Arapça-Farsça unsurlar önce Divan edebiyatını, sonra tarihçilik ve diğer alanlardaki nesir dilini işgal etmiş. Ne var ki *Kutadgu Bilig*’den sonra gelen Müslüman yazarların hepsi Arap-Fars modasına boyun eğmemişler: Her devirde sade ve öz bir halk dili kullanan şair ve nesir yazarları görülmüş (Rabguzi, Harizmi, Ebülğazi, Ahundov, Altın Orda sekreterleri, Sultan Veled, Yunus Emre ve sair Anadolu halk şairleri, Nasreddin Hoca ve Seyyid Battal Gazi hikayelerinin müellifleri gibi). Bunlardan bazıları genel bir Türk edebiyat dili yaratmaya çalışmışlar. Bu amaçla, diğer milletlerin büyük reformcuları gibi, bütün eski ve yeni lehçelerden kelimeler seçip kullanmışlar (2, s. 165-252).

Maksudi ayrıca, öz Türkçe sözcük sayısının azlığı nedeniyle yabancı kelime kullanmanın zorunlu olduğu fikrini ele alıp bunu kesinlikle reddediyor. Eski Uygur ve Çağatay edebiyatlarındaki Türkçe sözcük zenginliğinin ve Orta Asya Türk lehçelerinde o coğrafyanın bütün hayvan ve bitki çeşitlerini ifade eden Türkçe isimler olmasının, Türkçedeki sözcüklerin yetersiz olmadığını gösterdiğini söylüyor. Osmanlı yazarlarının kullandıkları yabancı kelimelerle anlamdaş olan binlerce Türkçe kelime kullanan Türkiye halkının dili de bunu kanıtlamaktadır. Maksudi örnek olarak yaklaşık 100 kelimeden oluşan bir liste veriyor (*karye-köy, eyyam-günler, Hurşit-güneş* vb.) (2, s. 254-255). İlaveten birçok örneklerle Arapça-Farsça terkiplerin ve çoğul formlarının kolaylıkla Türkçe gramer formlarıyla ve çoğunlukla Türkçe sözcüklerle ifade edilebildiğini gösteriyor (*düveli muazzama-büyük devletler, sinini maziye-geçen yıllar, menabii fikriye-düşünce kaynakları* vb.) (2, s. 258-259). Ona göre objektif olarak bakıldığında Türkçe formlar Arapça-Farsça formlardan daha güzeldir (örneğin kurallı olan Türkçe çoğulun, kuralsız olan Arapça çoğula göre). Bütün bunlardan çıkan sonuca göre, Türk dilinin yabancı kelimelerle dolmasına neden olan Türk dilinin fakirliği değil, Osmanlı yazarlarının zihniyetidir: Tarihin o döneminde, halkın kullandığı Türkçeye yukardan bakan, Türkçeyi kültürsüz halkın dili sayan, düzyazıda ve şiirde olabildiğince Arapça ve Farsça kelime kullanmanın gerçek bir bilim adamına ve şaire yakışır olduğunu düşünen edebiyatçıların bakış açısı önemlidir.

Yerlerine kullanılan Arapça ve Farsça kelimelerin etkisiyle yüzlerce, hatta binlerce Türkçe kelime unutulduğu için, Türklerin çoğu artık Türkçe söz varlığının gerçek boyutunun farkında değilmiş. Maksudi unutulmuş Türkçe sözcüklerden de yaklaşık 100 örnek gösteriyor (*od (ateş), uçmak (cennet), bukağı (zincir)* vb.) (2, s.262-263). Ona göre, yüksek sayıda yabancı kelimenin dile girmesi ancak yabancı bir devletin yönetimi altına girmek gibi tarihsel faktörlerle olabilir. Arap istilası sırasında İran’da Farsça konuşma ve yazma diline çok sayıda Arapça kelimenin girmesi ya da Norman istilası sırasında çok sayıda Fransızca kelimenin İngilizceye girmesine dikkat çekiyor. Osman-

lılar hiçbir zaman yabancı bir milletin hâkimiyeti altına girmedikleri halde, şair ve tarihçileri eserlerinde İranlı yazarlarından daha çok Arapça kelime kullanmışlar. Diğer taraftan Anadolu halkı öz Türkçe dilini bugüne kadar saklamıştır (2 s. 253-274).

Yabancı kelime ve terkiplerle dolu olan Osmanlı yazı dili Atatürk döneminde de hemen tümüyle değişmemiş. Maksudi bunu, kitabının basımından az zaman önce-sinde yayınlanmış gazete makaleleri, hukuk ve okul kitaplarından örneklerle gösteriyor. Bu yazılarda, konuşma dilinde anlamdaşları olan tamamen “gereksiz” yabancı kelimeler (*eba (babalar), milh (tuz), sıklet (ağırlık)* vb. (2, s. 286) kullanıldığı görülüyor. Üç farklı dilden oluşan o suni dilin birçok sebepten dolayı düzeltilmesi gerektiğine dikkat çekiyor Maksudi. İlk olarak, dildeki yabancı kelimelerin çokluğunun Türk milli gururuna bir “hakaret” olduğunu söylüyor ve Türk dilinin Arapça ve Farsçanın “boyunduruğu” altında olduğuna işaret ediyor. Ayrıca bu yazı dilinin yabancı karakteri, vatandaşların kafalarına ve ruhlarına Türk kimliğine sahip bir düşünme tarzı değil, kozmopolit bir düşünme tarzının hâkim olmasına neden oluyor. İkincisi, dildeki yabancılaşmanın geldiği nokta Türkçe’nin bekasını da tehdit ediyor. Çünkü Arapça-Farsça kelime ve terkiplerin devamlı kullanılmasıyla artık Türkçe kelime ve terkipler kullanılmaz olup unutuluyor. Halkın ulusal benliğini ırkıdan ziyade milli diline borçlu olması nedeniyle, milli dilin unutulup kaybolması sonuçta milletin kendisinin de yok olmasına da sebep olabiliyor. Ayrıca milli dilin terkedilmesi milletin atalarının mirasına da “ihamet”. Üstelik de halk, o dili kendi diline yer etmemiş Arapça-Farsça unsurlarından dolayı da anlayamıyor. Bu durum Türk çocuklarının öğrenme sürecini de önemli ölçüde zorlaştırıyor. Çünkü başka milletlerin çocukları gibi doğrudan derslere geçmeden önce Arapça ve Farsça öğrenmeleri gerekiyor. Konuşma ve yazı dilleri arasındaki büyük uçurum zaten edebiyatın, kültürün ve bilginin halk arasında yayılmasını da engelliyor. Halkın bu olanaklardan yoksun bırakılması antidemokratik ve gerici bir yaklaşım. Bu durum çok çeşitli milletlerden oluşan Osmanlı İmparatorluğunun üst sınıf Müslüman kesimini rahatsız etmemiş olsa da ilerici ve milliyetçi çağdaş bir Türkiye’de kabul edilebilir bir durum değil. Türk milleti nasıl yakın geçmişte yabancı devletler karşısında bağımsızlığını korumuşsa, artık dilini de yabancı dillerin hâkimiyetinden kurtarmalı, entelektüel ve yaratıcı kültürel gücünü bütün dünyaya göstermelidir (2, s. 275-315).

Bundan sonra Maksudi yazı dilinde nasıl bir devrim yapılması gerektiğini adım adım açıklıyor. Neredeyse bütün yabancı sözcükler dilden ayıklanıp yerlerine Türkçe sözcüklerin koyulmasını savunuyor. Bu yeni sözcüklerin çoğu bugün Türkiye’de konuşulan dilden, Türkiye’nin çeşitli yörelerinin lehçelerinden, eski Osmanlıca yazılardan ve Anadolu halk şairlerinden alınabilir. Bunun ötesinde eski Türkçe kaynakları, özellikle Orhon yazıtları, eski Uygur edebiyatı, *Divanü Lugati’t-Türk* ve *Kutadgu Bilig*, yani Türk kültürünün zirvede olduğu dönemlerin eserleri incelenerek modern Türkçeye çok sayıda sözcük ve terim kazandırılabilir. Özellikle Türkiye Türkçesi’nde bulunmayan sözcükler için bu kaynaklardan faydalanılabilir. Türkiye dışındaki çağdaş Türk dillerinden (ya da Maksudi’nin deyişiyle “Türk lehçelerinden”), örneğin Çağatayca’dan ya da Kazan ve Azeri Türkçelerinden sözcükler alınabilir. Nitekim Orta Asya Türk lehçelerinden hayvan ve bitki adlarını alınmasını öneriyor Maksudi. Zoolojik, botanik ve coğrafi terimler hariç, Türkiye dışındaki Türk dillerinden alınan sözler Türkiye Türkçesi fonetiğine uyarlanabiliyor. Derleme ve taramalarla elde edilemeyen terimler

ise sonekler yardımıyla üretilebilir. Bu uygulamada önce Türkiye Türkçesindeki soneklerden yararlanılmasını, gerektiği zaman da eski Türkçe ve diğer Türk lehçelerindeki soneklerin kullanılmasını öneriyor Maksudi. Maksudi Orhon yazıtları, *Divanü Lugati't-Türk*, Uygur edebiyatı, *Kutadgu Bilig*, Çağatayca ve Türkiye'nin dışındaki çağdaş Türk dillerinden alınabilecek sözlerden birer de örnek veriyor: *bay* (zengin), *çın* (gerçek, hakiki), *ögrünç* (sevinç, sürur), *batur* (cesur), *açkıç* (anahtar), *tapşır* (teslim et), *Çeremşe* (*Allium ursinum*), *söyleşkiç* (telefon), *bilgisiz* (habersiz, bihaber), *işlemezlik* (atalet) vb. (2, s. 326, 329, 337, 339, 343, 1, 368, 369, 370, 1). Bunu yaparken, bazı eski Türkçe sözlerin bugünkü Türkiye yazı dilinde unutulduğuna, bazı Anadolu lehçeleri ve diğer Türk dillerinde ise hâlâ kullanılmakta olduğuna dikkat çekiyor. Bunların çoğunun Çağatayca'da ve 16'ncı asra kadar Osmanlıcada da bulunduğunu söylüyor (2, s. 316-370).

Bilimsel terimlerin tümüyle Türkçe sözcük köklerinden yapılmasının gerektiğini vurguluyor. Latince terimlerin alınmasını ya da Arapça terimlerin korunmasını kesinlikle reddediyor. Yabancı terimlerden ancak bazılarının, örneğin halk diline yerleşmiş olan kimi Arapça-Farsça İslam terimleri (*cami*, *namaz*, *peygamber*, vb.) (2, s. 373) ile hemen hemen her dilde ortak kullanılan, uluslararası kabul görmüş Batı terimleri (*kilometre*, *mikrop*, *spor* vb.) (2, s. 374) gibi örneklerin kabul edilir olduğuna işaret ediyor. Ancak yabancı kökenli sözcükleri ve Latince terimleri uluslararası olmaları gerekçesiyle kabul etmek ya da Arapça-Farsça kelimeleri artık Türkçeleşmiş sayıp korumak isteyen aydınlar olsa da bu sözcük ve terimlerin hiçbir zaman ciddi anlamda Türkçe sayılamayacağını da ekliyor. Yeni Türkçe terimler geliştirmek var olan yabancı terimleri kabul etmekten daha zor bir çaba olsa da halkın milli sağlığı adına bu zorluğa katlanmak gerektiğini belirtiyor. Yeni Türkçe terimler birçok insana alışılmadık ve rahatsız edici gelebilirse de, bunun Türkçe terimlerin suçu olmayıp, aydınların çoğunun kullandığı klasik Osmanlı dilinden ve onun yozlaşmış tadından ileri geldiğini söylüyor (2, s. 371-402).

Bundan sonra Maksudi çeşitli devlet kuruluşları ve toplum kesimlerinin (hükümet, bakanlıklar, müesseseler, kültür dernekleri, yazarlar) dil devrimindeki görevlerinden bahsediyor. Eğitim Bakanlığı'nın görevinin, okullarda yabancı unsurlarla dolu dilin ve klasik Osmanlıca edebiyatın öğretilmesi yerine, öğrencilerin sade ve gerçek Türkçeyi öğrenmeleri için eski Türk ve halk edebiyatının öğretilmesini sağlamak olduğunu savunuyor. Aynı zamanda sadece dili değil, içerdiği kozmopolit, aristokratik, kaderci, ikiyüzlü ve ahlaksız fikirlerle ideolojik açıdan da Divan edebiyatının öğrenciler için zararlı olması nedeniyle müfredattan çıkarılmasını öneriyor. Buna karşılık çoğu Cumhuriyet kuşağını oluşturan çağdaş yazarlardan Mehmet Emin [Yurdakul], Faruk Nafiz [Çamlıbel], Orhan Seyfi [Orhon], Yusuf Ziya [Ortaç], İbrahim Alaettin [Gövsa], Ali Canip [Yöntem], Celal Sahir [Erozan], Enis Behiç [Koryürek] ve Fazıl Ahmet [Aykaç] gibi şairler ve Reşat Nuri [Güntekin], Yakup Kadri [Karaosmanoğlu], Ruşen Eşref [Ünaydın], Falih Rıfkı [Atay], Ömer Seyfettin, Mehmet Rauf ve Hüseyin Cahit [Yalçın] gibi nesir yazarlarının okullarda okutulmasının yararlı olacağını söylüyor. Bu kuşak yazarların hem halk diline yakın bir Türkçeyle yazdıklarını hem de yazılarında Türkçü ve modernist düşünceleri dile getirdiklerine işaret ediyor. Bunlara ilaveten Eğitim Bakanlığı yeni Türkçe sözcüklerin günlük derslerde kullanılmasını sağlarken, diğer ba-

kanlıkların da yazışmalarında yeni Türkçeyi kullanarak bu dilin resmi ve genel seviyede hâkim olmasına katkıda bulunmalarını tavsiye ediyor. Ayrıca her bakanlığın kendi çalışma alanıyla ilgili öz Türkçe bir terminolojinin kullanılmasına özen göstermesine önem veriyor. Öte yandan kültür derneklerinin de ülke çapındaki şubeleriyle, çeşitli yörelerin lehçelerini, sözcük hazinelerini, atasözleri ve benzeri örneklerini toplayıp yayınlamalarını öneriyor. Bu taramalar sırasında Anadolu'nun çoğu yöresinde Osmanlı yazı dilinde artık bilinmeyen, ama İdil havzasındaki lehçeler gibi Türkiye dışındaki Türk dillerinde kullanılmakta olan birçok sözcüğün bulunacağına dikkat çekiyor. Bu tür sözcüklere zaman zaman Anadolu'da rastlanıyor olmasını, İdil havzasından ve Türk dünyasının diğer bölgelerinden çok sayıda Türk kabilesinin tarihin farklı dönemlerinden Anadolu'ya göçüp yerleşmiş olmalarından kaynaklandığını hatırlatıyor. Yazarlara gelince, sadece henüz Türkçe karşılıkları bulunmamış yabancı sözcükleri kullanmalarının ve bunları da Türkçe dilbilgisine uydurmalarının (örneğin *muvazzaf* ve *tavzif etmek* yerine bu Arapça formlarının sadeleştirilmiş halleri olan *vazifelenmiş* ve *vazifelen-dir-* formlarının) uygun olacağını söylüyor (2, s.429). Ayrıca yazarlara Türkçe kelime hazneleri ve fikir dünyalarını Anadolu ve Uygur Türk edebiyatlarını okuyarak zenginleştirmelerini tavsiye ediyor. Hatta Osmanlı tarihçilerinin eserlerinde de eski Türk dilinden güzel sözcüklerin bulunduğuna dikkat çekiyor. Bir süre Anadolu'da taşra halkı arasında yaşamalarını da öneriyor. Belli başlı Türkçe sözlüklerin hepsinden yararlanmalarını ve geniş bir ölçüde Türk filolojisi okumalarını salık veriyor.

Maksudi'ye göre dil devriminin en önemli kurumu bir dil akademisidir. İtalyan, Fransız, Rus, İsveç, Leh, Macar, Fin, Romen ve Litvanyalılar gibi, böyle bir akademi ya da dile ilgilenen benzer bir müessese kurmuş olan çeşitli milletlerin tecrübeleri bunu göstermektedir. Türkiye'de de böyle bir kurum oluşturularak dil devrimini yürütmekle görevlendirilebilir. Türk akademisinin çalışma programı için benzer çalışmalar yapmış milletlerden örnek alınabileceğini söylüyor: Yazım ve dilbilgisi kurallarının saptanarak sözlükler hazırlanması, bilimsel terimlerin oluşturulması ve milli edebiyatın analiz edilip yayınlanması gibi. Bu faaliyetler için gerekli olan bilgilerin (dil bütünü eski ve yeni lehçeleri, milli dile etkisi olan yabancı diller, sözcüklerin bütün anlamları, etimoloji, fonetik, morfoloji, filoloji ve bütün bilimlerin terminolojileri) bir tek bilim adamı tarafından bilinmeyeceği için birçok bilim adamını bir araya getiren geniş bir ekip tarafından ele alınmasını gerekli görüyor. Nitekim ekip halinde çalışanların birbirlerini denetlediklerine, tek başlarına ise sübjektif ve hata yapmaya yatkın olacaklarına dikkat çekiyor. Son olarak da böyle bir akademinin gelecekte Osmanlı dönemindeki "dil anarşisi" gibi durumları önleyeceğini vurguluyor (2, s. 432-450).

Maksudi Türkiye Türkçesinin sadeleştirilmesi sonucunda bu dilin, bütün Türk kavimlerinin yazı dili haline gelmesini amaçlıyor. Bütün milletlerde ortak dilin her zaman en mükemmel lehçe esas alınarak geliştirildiğine, Türk kavimlerinin en mükemmel lehçesinin de Batı Türkiye lehçesi olduğuna işaret ediyor. Ayrıca Türkiye'nin bütün Türk ülkeleri arasında siyasi olarak en güçlü, en gelişmiş, en zengin edebiyatı ve en parlak tarihi olan ülke olması da önem kazanıyor. Türk dünyasının ortak bir yazı dili kullanabilmesi açısından da Osmanlıcanın sadeleştirilmesinin gerektiğini, çünkü Türkiye dışındaki Türklerin Osmanlıcadaki Arapça-Farsca unsurların çoğunu anlayamadığını söylüyor. Ortak bir Türkçe yazı dilinin yaratılmasının, Türk kavimleri arasında

fikri ve kültürel alışverişin önündeki engelleri kaldıracağını savunuyor. Böylelikle bilginin ve gelişmenin Türk dünyasının her tarafına yayılıp, Afganistan ve Çin'deki Türk'lere kadar uzanacağını, yani Türk kavimlerinin en fakir ve en az gelişmiş olanlarına da ulaşacağını öngörüyor (2, s. 451-457).

Bundan sonra Maksudi, o güne kadar Türk dilini geliştirmek için çeşitli çabalar göstermiş olan şair, yazar ve aydınları sayıyor: İbrahim Şinasi, Ziya Paşa, Namık Kemal, Ahmet Vefik, Süleyman Paşa, Ahmet Midhat, Şemsettin Sami, Ahmet Cevdet, Mehmet Emin [Yurdakul], Faruk Nafiz [Çamlıbel], Enis Behiç [Koryürek], Celal Sahir [Erozan], İbrahim Alaettin [Gövsa], Ali Canip [Yöntem], Yusuf Ziya [Ortaç], Orhan Seyfi [Orhon], Fazıl Ahmet [Aykaç], Ahmet Hikmet [Müftüoğlu], Yanyalı Ali Rıza, Necip Asım [Yazıksız], Veled Çelebi [İzbudak], Yusuf Akçura, Ahmet Ağaoğlu, Hamdullah Suphi [Tanrıöver], Ömer Seyfettin, Fuat Raif, Ziya Gökalp, Hamit Zübeyir [Koşay]). Maksudi bu kişileri saygı ile andığı halde çabalarının yeterli olmadığını hükme varıyor. Ona göre Mehmet Emin hariç, ne yazarlar dillerini hissedilir şekilde Türkçeleştirebilmişler ne de dil devrimcileri, gereksiz Arapça-Farsça söz ve terkiplerden vazgeçmek dışında bir girişimde bulunmuşlar. İstanbul lehçesinin güzelliği ile ilgili endişelerle, eski ve diğer Türk "lehçelerinden" sözcükler alıp, soneklerle yeni kelimeler yaratmak gibi yöntemleri reddetmişler. Kullanılmakta olan Arapça ve Farsça kelimelerin kullanılmaya devam etmesini tasvip etmişler (örneğin Namık Kemal ve Ziya Gökalp gibi). Osmanlı devleti ise Türk dili konusunda hiçbir çaba göstermemiştir. Osmanlıda hâkim ideolojinin Türk milliyetçiliği değil, İslam inancı ve felsefesi olmasının bunda payı büyüktür. Gerçekten de sultan, vezir ve nazırların tamamı Arap-Fars kültürünü benimsediği, birçok vezir ve nazırın Türk asıllı olmadığı göz önünde bulundurulduğunda, bu durumun hiç de şaşırtıcı olmadığı görülmektedir (2, s. 457-478).

Maksudi diğer milletlerin başarılı dil devrimlerinin tümünde olduğu gibi, Türkiye'de de hükümetin dil konusuna eğilmesini, bir dil heyeti kurmasını göz önünde tutarak Türkiye Cumhuriyeti'ndeki duruma umutla bakıyor. Ona göre ancak güçlü ve bağımsız bir devlet tarafından taşınan bir dil devrimi başarılı olabilir. Türkleri yabancı milletlerin boyunduruğundan kurtaran Mustafa Kemal [Atatürk], Türk dilini de yabancı dillerin boyunduruğundan kurtarmayı amaç edinmiştir. Böylelikle Mustafa Kemal Türklerin siyasi bekasını sağlamaktan başka Türklerin kültürel yükselişinin de en önemli şartını gerçekleştirmiştir. Türk milletinin kurtarıcısı sıfatıyla, bütün Türk dünyasının sevgi ve güvenini kazanmış, kendi himayesi altında yaratılacak olan yazı dilinin her yerde kabul edilmesini sağlamıştır (2, s. 13-15, s. 479-483).

Kapatmadan önce, Maksudi'nin ortak bir Türk yazı dili yaratılmadığı takdirde Türk dilinin ve milletinin dünyadan kaybolma tehlikesi olduğunu vurguladığına işaret edelim. Maksudi, Türkiye sınırları dışındaki bütün Türklerin yabancı milletlerin hâkimiyeti altında olduklarına ve asimile edildiklerine dikkat çekiyor. Türk kimlik ve kültürlerinin kaybolma süreci Moğolistan, Çin, İran, Ukrayna ve Rusya gibi ülkelerde endişe verici boyutlara ulaşmıştır. Maksudi'ye göre aynı tehlike bağımsız Türkiye'yi de tehdit etmektedir. Çünkü Anadolu köylerinde kurulan okullardaki dil derslerinde Arapçalaşmış ya da Türkiye'nin Avrupa'ya yaklaşma gerekçesiyle Latinceleştirilmiş bir yazı dili kullanılması, kaçınılmaz olarak kır kökenli Türk halkının Öz Türkçesinin sonu

olacaktır. O zaman Türk milleti de diliyle birlikte ölmeye mahkûm olur. Aksine Türk dili yeniden ele alınırsa “ilahi özellikleriyle” dünyanın en “üstün” dillerinden biri haline gelebilir, bütün insanlığı zenginleştirecek bir kültür gelişir, Türk milleti de dünyanın en parlak milletlerinden biri olabilir (2, s. 484-495).

Maksudi bu sözlerle *Türk Dili için* adlı kitabını noktıyor. Hiç kuşkusuz bu aşamada sorulacak daha çok soru var. Kitaptaki fikirler zamanında ne gibi tepki ve eleştirilerle karşılaşmıştır? Türk Dil Kurumu’nun çalışmalarını nasıl etkilemiştir? Türk dil devrimi çerçevesinde ne derecede uygulanmış ve ne ölçüde başarılı olmuştur gibi önemli sorularla karşı karşıyayız. Eldeki çalışmaya burada son verip bu soruları şimdilik cevapsız bırakırken, başka bir çalışmada yeniden ele almak gerektiğine işaret etmek istiyoruz.

Kaynakça

1. Sadri Maksudi Arsal. *Lisan ıslahı meselesi – Türk dilindeki sözleri toplama, dizme, Türkçe köklerden bilgi sözleri yaratma işi üzerinde düşünceler 1–13*, *Milliyet*, 28.9.1928–14.10.1928.
2. Sadri Maksudi Arsal. *Türk Dili için. Türk dilindeki sözleri toplama, dizme, Türk dilini ayırtlama, türkçe köklerden bilgi sözleri yaratma işi üzerinde düşünceler* (Kitabın kapağında: *Geçmişteki, bugünkü ve gelecekteki yazı dilimiz üzerinde düşünceler*). İstanbul 1930. (Türk Ocakları İlim ve Sanat Heyeti neşriyatından. Millî seri 1).
3. *Türk Tarihi ve Hukuk. Türk Tarihinin Ana Hatları. Tarihî Türk devletlerinin kuruluşu ve hukukî müesseseleri. Türklerin hukukî örfleri. Türe ve yasaları*. İstanbul 1947. (İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi yayımları 336).
4. *Milliyet Duygusunun Sosyolojik Esasları. Milliyet Duygusunun Sosyolojik, Psikolojik ve Tarihî Temelleri Üzerinde Araştırmalar*. İstanbul 1955.
5. *Türk Dili için* (= 2.). Ankara 2017. (Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu yayımları 1254).
6. *Milliyet Duygusunun Sosyolojik Esasları* (= 4.). Yayına hazırlayan: Gönül Pultar. İstanbul 2018.
7. Adile Ayda. *Sadri Maksudi Arsal*. Ankara. (Kültür Bakanlığı yayımları 1282. Türk büyükleri dizisi 138).

УДК 93/94+347А